

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

«Η γλώσσα κόκκαλα δεν έχει...»

Η γλώσσα σαν ένα ευέλικτο εργαλείο για την ανατροπή των γλωσσικών κανόνων

*Μια λελογισμένη εκζήτηση στον τρόπο γραφής,
[...] αυτό που αποκαλείται στυλ...²⁵*

Σύμφωνα με τη Στέλα Βέργη, «το γλωσσικό σύστημα βρίσκεται σε μια αέναη ασταθή ισορροπία, επιδιώκοντας αντισταθμιστικές διαφοροποιήσεις εκεί όπου επήλθε κάποια αλλαγή»²⁶. Από τον καιρό του F. Saussure, που, «απαξιώνοντας» τη γραφή, προέτρεπε να γνωρίσουμε τις ατέλειες και τους κινδύνους της γλώσσας, είναι γνωστό ότι η φυσική αλλοίωση, εξέλιξη, προσαρμογή, κλπ. των γλωσσών, οφείλονται στην ίδια τη χρήση τους. Έτσι λοιπόν, οι όποιες αποκλίσεις από τη δεδομένη γλωσσική τάξη ή ακόμα και οι παραβιάσεις και οι ανατροπές των γραμματικών, συντακτικών, κλπ. κανόνων —ιδιαίτερα στην περίπτωση των συγγραφέων που μελετώνται εδώ— θεωρούνται φυσικό χαρακτηριστικό γνώρισμα της γλώσσας.

Κατά τον Γ. Μπαμπινιώτη²⁷, η γλώσσα είναι «κληροδοτημένο σε όλα τα μέλη της (γλωσσικής) κοινότητας όργανο, αλλά συγχρόνως και προσωπική κατάκτηση

25. Αχιλλέας Κυριακίδης, *Σημειώσεις για μια ιδιωτική θεωρία της λογοτεχνίας*, εκδόσεις Κίχλη, Αθήνα 2015, σ. 16.

26. Στέλα Βέργη, *Γλωσσολογία επιστήμη της γλώσσας ή της γραφής;*, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2003, σ. 111.

27. Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Γλωσσολογία και λογοτεχνία. Από την Τεχνική στην Τέχνη του Λόγου*, εκδόσεις Δέσποινας Μαυρομάτη, Αθήνα, 1984, σ. 139.

του καθενός», άρα, λοιπόν, είναι ατομική εκδήλωση του κάθε ανθρώπου. Έτσι, θα λέγαμε ότι το λογοτεχνικό στυλ γραφής εξαρτάται κατά μεγάλο βαθμό και από το πόσο έχει ξεπεράσει ο δημιουργός τους φραγμούς της συμβατικής γλώσσας. Μια και δεν υπάρχουν αποκλειστικά λογοτεχνικά γλωσσικά δεδομένα, η λογοτεχνικότητα των κειμένων του Queneau και του Μάτεσι «δεν προκύπτει από τη χρήση ιδιαίτερων γλωσσικών στοιχείων, αλλά από μια διαφορετική οργάνωση [...] των ίδιων, κοινών γλωσσικών υλικών».²⁸

«Εξαρτάται λοιπόν η γλώσσα από τη γραφή; Υπαρκτικά [*sic*] όχι, οντολογικά ναι», υποστηρίζει η Στέλα Βέργη, υπενθυμίζοντας πως η γλώσσα υπάρχει μεν, αλλά δεν «είναι», με την έννοια ότι αντιλαμβανόμαστε την ύπαρξή της μέσω της μορφής που της προσδίδει η γραφή, που «μετασχηματίζει την συνείδηση του εγγράμματος ανθρώπου [...] ο οποίος και όταν ακόμα επικοινωνεί προφορικά, δεν μπορεί να μη δει τη γλώσσα του».²⁹ Κοινό στοιχείο της πρωτότυπης χρήσης της γλώσσας, τόσο από τον Γάλλο, όσο και από τον Έλληνα δημιουργό, είναι η πρόθεση και των δυο για γραπτή απόδοση του προφορικού λόγου — όχι μόνο στους διαλόγους, αλλά και στις περιγραφές — ή αλλιώς για μετάλλαξη του «ξύλινου», άκαμπτου γραπτού λόγου σ' ένα λόγο «υβριδικό» που βρίσκεται σε συνεχή εξέλιξη, όπως ακριβώς ο προφορικός. Στις παρακάτω σελίδες θα γίνει αντιληπτό με ποιους τρόπους γίνεται από τους δύο λογοτέχνες αυτό το «μπόλιασμα» του γραπτού λόγου με τον προφορικό.

Χάρη στη φυσική του περιέργεια για διάφορες επιστήμες, (μαθηματικά, χημεία, βιολογία, ιστορία, βιβλιογραφική μελέτη για τους «λόγιους παράφρονες», κλπ.)³⁰ ο Queneau θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ακόμα και «εγκυκλοπαιδι-

28. Ο όρος «λογοτεχνικότητα» είναι του Roman Jakobson (*Linguistics and Poetics*, 1960. Βλ. Antoine Compagnon (ελληνική μετάφραση), *Ο Δαίμων της Θεωρίας*, λογοτεχνία και κοινή λογική, εκδόσεις Μεταίχμιο (σειρά: Θεωρία και κριτική της Λογοτεχνίας), Αθήνα, 2001, σ. 53.

29. Στέλα Βέργη, *Γλωσσολογία επιστήμη της γλώσσας ή της γραφής;*, (ό.π.), σ. 21.

30. Ο ρόλος των μαθηματικών για τους πειραματισμούς του Queneau στο γλωσσικό «εργαστήρι» της Ου. Λί. Ρο., από το 1960 ως το 1965 περίπου, εποχή του θριάμβου του φορμαλισμού, τονίστηκε στην Εισαγωγή. Οι αναφορές σε όρους χημείας και βιολογίας γίνονται κυρίως στις συλλογές ποιημάτων με τίτλους *Petite Cosmogonie portative* και *Le Chant du Styrene* και για την ιστορικο-οικονομική εξέλιξη του ανθρώπινου είδους μιλάει στο βιβλίο *Une Histoire modèle*. Όσο για την πολυσέλιδη μελέτη του για τους «λόγιους παράφρονες» (αυτούς δηλαδή που ανά τους αιώνες δημοσίευαν αστήρικτες «επιστημονικές» θεωρίες), μια και δεν έβρισκε εκδότη για κάτι τόσο ιδιαίτερο, ο Queneau ενσωμάτωσε ένα μέρος της στο μυθιστόρημα *Les Enfants du Limon*, παρουσιάζοντάς την ως μελέτη ενός από τους ήρωες του βιβλίου, του κυρίου Chambernac.

στής», με την αναγεννησιακή έννοια του όρου. Σίγουρα πάντως (αν και αναφερθήκαμε προηγουμένως σε κάποια άρθρα του που αφορούσαν την «νέο - γαλλική» γλώσσα), δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί παρά μόνον σαν «ερασιτέχνης γλωσσολόγος».

Αναλύοντας την γλώσσα που χρησιμοποίησε στα έργα του ο Queneau, ο ερευνητής Jacques Bens την χαρακτηρίζει σαν προϊόν μιας φιλολογικής αλχημείας, μιας «αυθαίρετης και κοπιαστικής σύνθεσης, ακόμα πιο τεχνητής από την 'ακαδημαϊκή' γλώσσα»³¹, παραβλέποντας όμως το γεγονός ότι ο Queneau ουδέποτε ισχυρίστηκε πως ασχολήθηκε σοβαρά με την γλωσσολογία! Αργότερα μάλιστα, στο τελευταίο του βιβλίο, το *Le Voyage en Grèce*, (1973), στο κομμάτι που έχει τον τίτλο *Errata*, ο δημιουργός ανασκευάζει τις θέσεις που είχε υποστηρίξει στα νιάτα του σχετικά με τη δημιουργία μιας «νέο - γαλλικής» που θα ήταν βασισμένη σε φωνητικούς κανόνες και υπερασπίζεται μια γλώσσα ελεύθερη από νόρμες. Σύμφωνα με τον André Blavier³², μετέπειτα ιδρυτή του «Ερευνητικού Κέντρου Raymond Queneau» στο Verviers του Βελγίου, ο φίλος του είχε απλά ξεφυλλίσει τους Benveniste, Jakobson και Derrida, γι' αυτό και τα θεωρητικά γραπτά του παρουσιάζουν ατέλειες. Στα νιάτα του, όμως, είχε διαβάσει προσεκτικά, μόλις μάλιστα είχε κυκλοφορήσει, το βιβλίο του Joseph Vendryès³³, ενός θεωρητικού που μελέτησε τις αλλοιώσεις που ενδέχεται να υποστούν η μορφολογία, η σύνταξη και η γραμματική μιας γλώσσας από την αλληλεπίδρασή της με άλλες.

Πάνω σ' αυτήν ακριβώς την αλληλενέργεια, και μάλιστα στο αποτέλεσμα της πρόσμιξης του γραπτού με τον προφορικό λόγο, πειραματίστηκε ο Queneau, χωρίς να φοβάται πως από μια τέτοια ανάμιξη «κινδυνεύει η ισορροπία του συστήματος», όπως είπε αργότερα ο Μιχαήλ Σετάτος³⁴, μελετώντας την ομοιομορφία της καθαρεύουσας. Αντίθετα από κάποιους γλωσσολόγους που θεωρούν ότι

31. Jacques Bens, *Queneau*, εκδόσεις Gallimard, Παρίσι, 1962, σ. 51 (σε ελεύθερη μετάφραση).

32. In: *Raymond Queneau et les Langages*, πρακτικά συνεδρίου με το ίδιο θέμα στην Thionville, 1992. Δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό *Temps mêlés* N° 150-57+60 το φθινόπωρο του 1993, σ. 15.

33. Joseph Vendryès, *Le langage: introduction linguistique à l'histoire*, εκδόσεις La Renaissance du livre, Παρίσι, 1921.

34. Μιχαήλ Σετάτος, «Φαινομενολογία της καθαρεύουσας», in: *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.*, 1973, σ. 73 - 95. Κεφάλαιο Β' σημ. 68, σ. 92 και 87. Οι παλαιότεροι θεωρητικοί της γλώσσας έρχονται, λοιπόν, σ' αντίθεση με τους νεότερους (π.χ., Βέργη) που θεωρούν την ασταθή ισορροπία και την κατάργηση των στεγανών θετικές για την εξέλιξη της γλώσσας.

«οι γλώσσες δεν είναι θνητές, δεν συμπεριφέρονται όπως οι βιολογικοί οργανισμοί»³⁵, ο Queneau μας προτρέπει:

*Prends ces mots dans tes mains et sens leurs pieds agiles
et sens leur cœur qui bat comme celui du chien [...]
Prends ces mots dans tes mains et vois comme ils sont faits.*³⁶

Στη συλλογή άρθρων του με τίτλο *Bâtons, chiffres et lettres*³⁷, άλλωστε, όπου ο ίδιος ο συγγραφέας παρουσιάζει τους γλωσσικούς του προβληματισμούς, διευκρινίζει πως:

Πίσω από τα ζητήματα της απόκλισης μεταξύ γραπτού και προφορικού λόγου, της αναθεώρησης της ορθογραφίας [...] και απ' όλα τα προβλήματα που φαινομενικά μόνο αφορούν την γλωσσολογία ή την γραμματική [...] βρίσκονται στην ουσία ζητήματα απλούστατα και άμεσα, βρίσκεται ο άνθρωπος και η ζωή, ο σύγχρονος άνθρωπος και η σύγχρονη ζωή.

Όσο για τον Μάτεσι, παρουσιάζοντας ο ίδιος τους ήρωες του *Πάντα καλά* στο οπισθόφυλλο του βιβλίου του, τονίζει το γεγονός ότι «ξέρουν να ζήσουν. Κατέχουν το ευ ζην [...] και μας υποδέχονται με μια προσταγή - παρότρυνση: Ζήστε, ρε!»

Κοινό το μέσον, λοιπόν για τους δύο δημιουργούς: η πολύμορφη, πολυεπίπεδη και πολυσήμαντη χρήση του λόγου. Κοινός κι ο στόχος τους: ο άνθρωπος και η ζωή.

Ως γνωστόν, στη λογοτεχνία δεν έχει τόσο σημασία το πι θα πεις, όσο το πώς θα το πεις. Όπως θα φανεί, λοιπόν, στη συνέχεια, η γλώσσα που χρησιμοποιούν τόσο ο Γάλλος, όσο κι ο Έλληνας συγγραφέας, είναι μια γλώσσα μεικτή, μια εντελώς «δική» τους γλώσσα, όπου, στην ίδια πρόταση, άλλοτε συνυπάρχουν αρμονικά κι άλλοτε αλληλοσπαράζονται λέξεις διαφορετικής προέλευσης, π.χ.,

35. Άννα Φραγκουδάκη, *Γλώσσα και Ιδεολογία*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1987, σ. 83.

36. Απόσπασμα από το σονέτο «La chair chaude des mots» («Η ζεστή σάρκα των λέξεων») που περιλαμβάνεται στη συλλογή *Le Chien à la mandoline*, καθώς και στα *Άπαντα* του Queneau : Raymond Queneau, *Œuvres complètes*, συλλογή Pléiade, εκδόσεις NRF, Παρίσι, 1989, (σ. 317) Σε ελεύθερη μετάφραση: «Πιάσε αυτές τις λέξεις με τα χέρια σου και νοιώσε τη σβελλάδα των ποδιών τους / και νοιώσε την καρδιά τους που χτυπάει, όπως η καρδιά του σκύλου [...] / Πιάσε αυτές τις λέξεις με τα χέρια σου και δες πώς είναι φτιαγμένες».

37. Raymond Queneau, *Bâtons, chiffres et lettres*, συλλογή *Idées*, εκδόσεις Gallimard, Παρίσι, 1950. Το απόσπασμα είναι από το άρθρο με τίτλο «Γραμμένο το 1955», σ. 91. (σε ελεύθερη μετάφραση).

αρχαΐζοντες και ψευτοεπιστημονικοί όροι με λέξεις της αργκό, καθαρεύουσα με καθομιλουμένη, νεολογισμοί με λέξεις σε πολυτονικό σύστημα, κλπ.

Παρατηρούμε ότι, σε αντίθεση με την επιδίωξη μιας γλωσσικής καθαρότητας που χαρακτηρίζει πολλούς εκπροσώπους της γενιάς του, ο (επί πολλά χρόνια πριν γίνει πεζογράφος) θεατρικός συγγραφέας Παύλος Μάτεσις επέλεξε να χρησιμοποιήσει και στα μυθιστορήματά του έναν λόγο βασισμένο στην προφορικότητα. Πειραματίστηκε επίσης, όπως ακριβώς και ο Raymond Queneau, πάνω στις διάφορες δυνατότητες αυτού του συστήματος επικοινωνίας, δημιουργώντας έτσι μια γλώσσα σαφώς «ριζοσπαστική»³⁸, ρηξικέλευθη, αλλά και, κατά κύριο λόγο, μια γλώσσα ζωντανή. Όπως και στα έργα του Queneau, όπου αναμιγνύονται στοιχεία του γραπτού και του προφορικού λόγου, το αποτέλεσμα στα πεζά του Μάτεσι είναι ένα ενδιαφέρον αμάλγαμα συστατικών της καθομιλουμένης — δηλαδή της «λόγιας» δημοτικής — και της καθαρεύουσας, εξ ου και η, σπανιότατη πλέον στις μέρες μας, χρήση τόνων και πνευμάτων, χρονικών ή συλλαβικών αυξήσεων στα ρήματα, επιρρημάτων σε -ως, κλπ. που απαντάται στα έργα του.

«Α! Γράφουν κι έτσι!» είχε σκεφτεί ο Μάτεσις, βιώνοντας ένα είδος λογοτεχνικής «Αποκάλυψης», όταν διάβασε Ionesco και Faulkner³⁹. Στην περίπτωση του, όμοια μ' εκείνην του Queneau, η «ποιητική» λειτουργία της γλώσσας επιτυγχάνεται με την παράλληλη χρήση αφενός, κάποιων επιλογών σε παραδειγματικό επίπεδο (λόγου χάρη, τολμηρές λεξιλογικές προσεγγίσεις που ξεφεύγουν από τους τυπικούς κανόνες σύνταξης, ορθογραφίας, γραμματικής, κλπ.) κι αφετέρου, κάποιων αποκλίσεων σε συνταγματικό επίπεδο (π.χ., θέση της λέξης μέσα στη φράση, παραλληλισμοί, μεταφορικές εκφράσεις, κλπ.). Στη συνέντευξη - ποταμό που προαναφέρθηκε, εκείνην που έδωσε στο Δημήτρη Μαστρογιαννίτη⁴⁰, ο Μάτεσις είπε για τη γλώσσα:

Η ελληνική γλώσσα είναι πολύμορφη. Το πέραςμα στους αιώνες την έκανε έτσι. Αρκεί να μη φοβηθείς και την κατατάξεις σε δημοτική ή καθαρεύουσα. Οι λέξεις είναι λέξεις, ο ήχος είναι ήχος. Πρέπει να ξέρεις να αξιοποιείς το ρυθμό, τον τονισμό των φράσεων, τη μεγαλοπρέπεια των λέξεων.

Και για να μην παρεξηγηθεί η έννοια της λέξης «μεγαλοπρέπεια» ο συγγραφέας είχε υπογραμμίσει τότε ότι «Ο λόγος υπηρετεί το έργο, τον μύθο. Δεν είναι

38. Όπως την ονομάζει ο Κώστας Γεωργουσόπουλος. (Βλ. την ηλεκτρονική βιβλιογραφία που παρατίθεται στο τέλος του βιβλίου).

39. <http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=75686>. Συνέντευξη στη Σοφία Τσιλιγιάννη.

40. «Έχω μια αυταπάτη Αναστάσεως» (ό.π.).

αυτοσκοπός και η καλλιλογία είναι περιττή και ενίοτε επιβλαβής». Η τελειοποίηση του στυλ, συνεπώς, δεν είναι ο στόχος του συγγραφέα, όπως ήταν, π.χ., για τον Flaubert. Κατ' αρχάς, για τον Μάτεσι, πολύ περισσότερο απ' ό,τι για τον Queneau, ο λόγος δεν είναι κάποια επιδίωξη, δεν είναι κάποιος στόχος προς επίτευξη, είναι απλά το μέσο για να εκφραστούν άλλα πράγματα:

Το ζεπέρασμα της αντινομίας της γλώσσας, που μας περιορίζει και συνάμα μας απελευθερώνει, είναι τελικά νίκη της γλώσσας του ανθρώπου πάνω στη γλώσσα και δια της γλώσσας⁴¹.

Η ενασχόληση με τη γλώσσα είναι ωστόσο φανερή, ήδη από τα πρώτα θεατρικά του έργα, που προηγούνται της πεζογραφίας του. Πάντως, δεδομένου ότι το θέατρο είναι πάνω απ' όλα λόγος προφορικός, οι πιο ακραίοι γλωσσικοί πειραματισμοί του Μάτεσι απαντώνται ως επί το πλείστον στα πεζά του, μ' εξαίρεση τον *Περιποιητή φυτών*, θεατρικό κείμενο για το οποίο ο Κώστας Γεωργουσόπουλος⁴² είχε γράψει ότι: «η γλωσσική του δεινότητα έχει φτάσει στα όρια της έκρηξης, της ρήξης με το καθιερωμένο και σύνηθες θεατρικό ιδίωμα».

Θα εξεταστεί παρακάτω, λεπτομερέστερα και με παραδείγματα, πώς ακριβώς λειτουργεί η γλώσσα στην πεζογραφία των δύο δημιουργών, σε ποιους τομείς δηλαδή εφαρμόζουν τους απολαυστικούς τους πειραματισμούς και τις παρεμβάσεις τους στην συμβατική γλώσσα. Για ευκολότερη κατανόηση, αυτές οι συγγραφικές τεχνικές κατηγοριοποιήθηκαν σε τρεις βασικές ομάδες / κεφάλαια:

- Γλωσσικοί συμφορμοί
- Λογοπαίγνια και Νεολογισμοί
- Γλωσσικά — και άλλα — «σφάλματα».

41. Γ. Μπαμπινιώτης, (ό.π.) σ. 165.

42. Κ. Γεωργουσόπουλος, εφημερίδα *Τα Νέα*, 28 / 3 / 89 & 16 / 12 / 89.